

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU
NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA

colloquia
orientalia
bialostocensia

LITERATURA/HISTORIA

14

STUDIA TATARSKIE
pod redakcją
Grzegorza Czerwińskiego

Seria 4

KATEDRA BADAŃ FILOLOGICZNYCH
„WSCHÓD - ZACHÓD”
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

ZWIĄZEK TATARÓW RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

KOMITET REDAKCYJNY SERII:

Mariya Bracka, Piotr Chomik, Lilia Citko, Agnieszka Czajkowska, Krzysztof Czajkowski, Grzegorz Czerwiński [Sekretarz Redakcji], Joanna Dziedzic, Anna Janicka, Tadeusz Kasabula, Andrzej P. Kluczyński, Kamil Kopania, Krzysztof Korotkich, Grzegorz Kowalski, Paweł Kuciński, Lucy Lisowska, Jarosław Ławski [Redaktor Naczelny], Barbara Olech, Iwona E. Rusek, Michał Siedlecki, Łukasz Zabielski

Recenzenci tomu:

prof. dr hab. Włodzimierz Szturc (Wydział Polonistyki, Uniwersytet Jagielloński)
prof. zw. dr hab. Henryk Jankowski (Katedra Studiów Azjatyckich, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza)

Redaktorzy tomu: Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki

Opracowanie graficzne i skład: Alter Studio

Korekta: Jolanta Dragańska, Aleksander Gadomski (j. rosyjski), Jacek Partyka (j. angielski)

Indeks nazwisk: Grzegorz Czerwiński

Na okładce wykorzystano fotografie ze zbiorów NAC

Copyright by Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015

Copyright by Związek Tatarów RP, Białystok 2015

ISBN 978-83-64081-24-8

Książka została przygotowana w ramach projektu badawczego „Literatura polsko-tatarska po 1918 roku”. Projekt finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/07/B/HS2/00292.

Wydanie publikacji zrealizowano przy wsparciu finansowym Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego.

Wydawca tomu:

Alter Studio, 15-281 Białystok, ul. Legionowa 30 lok. 211

tel./fax 85 72 22 545, e-mail: biuro@alterstudio.com.pl

www.alterstudio.com.pl

ESTETYCZNE ASPEKTY LITERATURY POLSKICH,
BIAŁORUSKICH I LITEWSKICH TATARÓW
(OD XVI DO XXI W.)

AESTHETIC ASPECTS OF THE LITERATURE OF
POLISH, BELARUSIAN AND LITHUANIAN TATARS
(FROM THE 16TH TO THE 21ST CENTURY)

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЛИТЕРАТУРЫ
ПОЛЬСКИХ, БЕЛОРУССКИХ И ЛИТОВСКИХ ТАТАР
(XVI–XXI ВВ.)

Edited by
GRZEGORZ CZERWIŃSKI
ARTUR KONOPACKI

Białystok 2015

NAUKOWA SERIA WYDAWNICZA

COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA

Wschód, Pogranicza, Kresy, obrzeża i krańce, peryferie i prowincja to miejsca o szczególnej mocy kulturotwórczej. Równocześnie jest to przestrzeń oddziaływania odmiennych centrów cywilizacyjnych, religijnych, językowych, symbolicznych i literackich. Białystok i Podlasie, dawne ziemie Wielkiego Księstwa Litewskiego i całej jagiellońskiej Rzeczypospolitej to miejsce i dynamiczna przestrzeń pograniczna w głębokim znaczeniu: stykają się tutaj przecinające Europę na pół płyty kontynentalne cywilizacji łacińskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu. Ścierają się tu, ale nie niszcząc wzajemnie, Orient ze światem Zachodu, Bałtowie ze Słowianami, prawosławni z katolikami, Białorusini z Polakami, Ukraińcy i Rosjanie. To źródło niemal wygasłej, niegdyś żywej tradycji żydowskiej, wyniszczonej przez Szoah, powoli odbudowującej się w nowym otoczeniu kulturowym i etnicznym. Tu znajdują się wielkie centra religijne i kulturalne wschodniego i zachodniego chrystianizmu: Ostra Brama, Żyrowice, Święta Góra Grabarka, Poczajów, Troki, Ławra Supraska, Grodno, Żytomierz, Bar, nade wszystko Ławra Kijowsko-Pieczerska; tu leżą ośrodki polskiego islamu: Kruszyniany i Bohoniki, centra religijne Karaimów, źródła chasydyzmu.

Białostockie Kolokwia Wschodnie to idea służąca międzykulturowej i międzyreligijnej wymianie myśli, utrwalaniu źródeł pamięci i tożsamości kulturowo-historycznej, badaniu świadectw literackich, artystycznych, przedstawiających przenikanie się wiar, kultur i tożsamości.

„Colloquia Orientalia Bialostocensia” to naukowa seria wydawnicza, której zadaniem jest publikowanie materiałów źródłowych i prac naukowych dotyczących szeroko rozumianego dziedzictwa europejskiego Wschodu. Jego części stanowią...

- Kultura, literatura, historia Europy Środkowej i Wschodniej.
- Cywilizacyjne i kulturowe pogranicza Europy i innych kontynentów, Orientu, Południa, Śródziemnomorza.
- Pierwsza Rzeczpospolita oraz kultury krajów słowiańskich, bałtyckich, germańskich, romańskich.
- Wielkie Księstwo Litewskie, Podlasie i Polesie, Inflanty, Kresy, pogranicze wschodnie, Prusy Wschodnie.
- Kultury mniejszości: Białorusinów, Żydów, Karaimów, Ukraińców, Rosjan, Niemców, Romów, Tatarów, staroobrzędowców, prawosławnych, protestantów.
- Tradycje, obrzędy, symbole i mity narodów Wschodu, języki ludów zamieszkujących tę kulturową przestrzeń.

RADA NAUKOWA SERII WYDAWNICZEJ

COLLOQUIA ORIENTALIA BIALOSTOCENSIA:

Andrzej Baranow (Wilno, Litwa)
Adam Bezwiński (UKW, Bydgoszcz)
Grażyna Borkowska (IBL PAN, Warszawa)
Tadeusz Bujnicki (UW, Warszawa) – Przewodniczący
Urszula Cierniak (AJD, Częstochowa)
Mieczysław Jackiewicz (UWM, Olsztyn)
Wołodmyr Jerszow (Żytomierz, Ukraina)
Dmitry Karnaukhov (Nowosybirsk, Rosja)
Zbigniew Kaźmierczyk (UG, Gdańsk)
Anna Kiezuń (UwB, Białystok)
Halina Krukowska (UwB, Białystok)
Ryszard Löw (Tel Awiw, Izrael)
Jan Leończuk (Książnica Podlaska, Białystok)
Elżbieta Mikiciuk (UG, Gdańsk)
Małgorzata Mikołajczak (UZ, Zielona Góra)
Swietłana Musijenko (Grodno, Białoruś)
Aleksander Naumow (UJ, Kraków)
Viviana Nosilia (Padwa, Włochy)
Jerzy Nikitorowicz (UwB, Białystok)
Eulalia Papla (UJ, Kraków)
Danuta Piwowarska (UJ, Kraków)
Jarosław Poliszczuk (Kijów, Ukraina)
Rościsław Radyszewski (Kijów, Ukraina)
German Ritz (Zürich, Szwajcaria)
Krzysztof Rutkowski (UW, Warszawa)
Tadeusz Sucharski (AP, Słupsk)
Wanda Supa (UwB, Białystok)
Maciej Tramer (UŚ, Katowice)
Halina Turkiewicz (Wilno, Litwa)
Alois Woldan (Wiedeń, Austria)
Igor Żuk (Grodno, Białoruś)

SPIS TREŚCI
CONTENTS OF THE BOOK
СОДЕРЖАНИЕ

Grzegorz Czerwiński, Artur Konopacki

Tatarskie spotkanie naukowe w Białymstoku i Sokółce. Wprowadzenie
Tatar Scientific Meeting in Białystok and Sokółka. Introduction
Научная встреча, посвященная проблемам татар, состоялась
в Белостоке и Соколке. Введение 13

I.

RĘKOPISY TATARÓW WIELKIEGO KSIĘSTWA LITEWSKIEGO
MANUSCRIPTS OF THE TATARS OF THE GRAND DUCHY
OF LITHUANIA
РУКОПИСИ ТАТАР ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

Shirin Akiner

An Eclectic Literary Monument: The Religious Literature of the Tatars of
Belarus, Lithuania and Poland 33

Artur Konopacki, Joanna Kulwicka-Kamińska, Czesław Łapicz

Nieznany rękopis polskiego przekładu Koranu 49

Anetta Luto-Kamińska

Znaczenie literatury Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego dla badań
lingwistycznych nad polskimi tekstami dawnymi 69

Dmitry Sevruk

Exorcism Rites from khamail-manuscripts of Lipka Tatars 85

Magdalena Lewicka

Identyfikacja i analiza tekstologiczno-filologiczna arabskiej warstwy językowej stron 478-485 tefsiru z Olity (1723) 107

II.

WSPÓŁCZESNA LITERATURA TATARÓW POLSKICH
CONTEMPORARY LITERATURE OF POLISH TATARS
СОВРЕМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА ПОЛЬСКИХ ТАТАР

Jan Tyszkiewicz

Kilka uwag o pisarstwie Stanisława Kryczyńskiego 135

Светлана Червонная

Поэзия и журналистика Селима Хазбиевича 143

Maciej Dajnowski

Fantazmat Wielkiego Stepu we współczesnej poezji
Tatarów polskich 165

Michał Łyszczarz

Społeczny wymiar współczesnej poezji polskich Tatarów 183

III.

TATARZY – KONTEKST LITERACKI I KULTUROWY
THE TATARS – LITERARY AND CULTURAL CONTEXT
ТАТАРЫ – ЛИТЕРАТУРНЫЙ И КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ

Лилия Габдрафикова

Татарский фольклор как основа национального этикета 205

Ляйсан Бадертдинова Татарская литература периода Казанского ханства: исследования и исследователи.	217
Jolanta Sztachelska Tatarzy Henryka Sienkiewicza	227
Anna Cudowska Wpływy tatarskie w modzie polskiej od XVI do XIX wieku.	245
Marek M. Dziekan Życie i dzieło bośniackiego pisarza muzułmańskiego Muhameda Nevaiego Uskufiego (XVII w.)	255
Николай Васькив «На все взгляни, осмысли все». Мотивы и образы поэзии Матымгулы Пырагы	281
Sergii Rybalkin Modern Moroccan Arabic Poetry: Its Beginnings and Development . .	303
Noty o Autorach	321
Summary	327
Indeks nazwisk	329
Указатель имен	340

Michał ŁYSZCZARZ

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

SPOŁECZNY WYMIAR WSPÓŁCZESNEJ POEZJI POLSKICH TATARÓW

Wprowadzenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest społecznemu wymiarowi współczesnej poezji polskich Tatarów. Konsekwencją takiego sformułowania problemu stało się przesunięcie akcentu badawczego z typowego dla analizy twórczości poetyckiej obszaru filologicznego w kierunku perspektywy socjologicznej⁶⁰⁵. Ukierunkowanie na optykę społeczną spowodowało, że za szczególnie interesujące zagadnienia uznano kwestie związane z analizą wpływu działalności poetyckiej na funkcjonowanie tatarskiej wspólnoty etnicznej. W tym kontekście autor podjął się omówienia problemu postrzegania przez tatarskich poetów ich własnej twórczości, a także ich recepcji „motywów tatarskich”. W swej analizie autor odniósł się ponadto do problematyki odbioru wierszy tatarskich poetów w ich własnym środowisku etnicznym, a także do roli poezji w procesie wychowania młodego pokolenia. Interesującym niewątpliwie zagadnieniem jest również fenomen promieniowania wątków tatarskich poza wspólnotę, którego świadectwem jest chociażby popularność tej tematyki

⁶⁰⁵ Szersza analiza specyfiki twórczości poetyckiej polskich Tatarów, a zwłaszcza ocena jej wartości artystycznych m.in. w: G. Czerwiński, „*Miejsca-archetypy*” poezji polsko-tatarskiej (przykład Selima Chazbijewicza i Musy Czachorowskiego), „Rocznik Komparatystyczny” 2012, nr 3; idem, *Panorama de la littérature polono-tatare aux XXe et XXIe siècles*, „Slavica Bruxelensia” 2011, nr 7; idem, *Selim Chazbijewicz jako poeta polsko-tatarski*, „Pamiętnik Literacki” 2013, nr 2; M. Brzezina, *Ewokanty tatarskości w poezji Selima Chazbijewicza* [w:] *Język w przestrzeni społecznej*, red. S. Gajda, K. Rymut, U. Zydek-Bednarczuk, Opole 2002.

w poezji osób funkcjonujących poza środowiskiem tatarskim. Empiryczną podstawą służącą autorowi do przygotowania niniejszego wystąpienia były socjologiczne badania jakościowe przeprowadzone w okresie od kwietnia do września 2014. Projekt badawczy opierał się na wywiadach jakościowych z tatarskimi poetami oraz działaczami społeczno-kulturalnymi, wspomaganymi obserwacją oraz analizą treści dorobku poetyckiego polskich Tatarów⁶⁰⁶.

Specyfika społecznej recepcji poezji w środowisku polskich Tatarów

Znamienną cechą polskich Tatarów jest fakt wyjątkowo pozytywnego stosunku do poezji tworzonej przez przedstawicieli własnej grupy etnicznej. Co ciekawe, z ciepłym odbiorem spotykają się jednak głównie te wiersze, w których wyraźnie obecny jest wątek tatarski. Konstatacja ta skłania do wniosku, iż wrażliwość poetycka polskich Tatarów w dużej mierze wiąże się ze świadomością społecznej istotności pisania. Uznanie publiczności tatarskiej budzi bowiem ta poezja, która – często w sposób nie do końca uświadomiony – przekłada się na kultywowanie tożsamości etnicznej. W przypadku społecznej recepcji poezji w środowisku polskich Tatarów widoczna jest zatem pewna indyferencja dotycząca oceny artystycznej poezji. Stosunkowo niski poziom obycia literackiego, podobnie jak w przypadku ogółu społeczeństwa, powoduje, że jakość utworów ma drugorzędne znaczenie. Dla Tatarów najistotniejsza jest bowiem potrzeba pisania oraz wzruszenia towarzyszące publicznemu prezentowaniu twórczości własnej grupy, w tym zwłaszcza osób należących do kręgu rodzinnego. Musa

⁶⁰⁶ W skład materiału empirycznego weszło sześć wywiadów jakościowych, które zostały zarejestrowane cyfrowo. Metodologia zakładała przeprowadzenie badań w oparciu o celowy dobór próby oraz wykorzystanie autorskich dyspozycji do wywiadu. Badaniami objęto poetów profesjonalnych (S. Chazbijewicz, M. Czachorowski), poetów-amatorów (R. Jakubowski, E. Szahidewicz) oraz animatorów aktywności kulturalnej młodego pokolenia polskich Tatarów (H. Szahidewicz, E. Jakubowska). Analiza treści objęła dorobek poetów tatarskich, m.in. tomiki poetyckie S. Chazbijewicza, M. Czachorowskiego oraz antologię poezji tatarskiej pt. *Tatarskie wierszowanie. Oto moje dziedzictwo* (red. M. Czachorowski, H. Szahidewicz, Białystok 2010), traktowanych jako dokument społeczny. Ponadto przeprowadzono obserwację szeregu imprez kulturalnych organizowanych przez Muzułmański Związek Religijny w RP, których elementem był występ zespołu młodzieżowego „Buńczuk” oraz recytacja poezji. Interesującym doświadczeniem było także moderowanie dyskusji S. Chazbijewicza oraz M. Czachorowskiego podczas spotkania poświęconego poezji tatarskiej w Krakowie (IV Noc Poezji. Transpoetica. Tatarzy, 2014.10.04).

Czachorowski zauważa, że poezja ceniona jest nawet wtedy, gdy ma charakter zupełnie amatorskiego wierszowania. Istotne znaczenie ma w tym wypadku dostrzegalna zmiana wrażliwości poetyckiej oraz wiążącej się z nim społecznej istotności roli poety w społeczeństwie.

Poeci tatarscy nie aspirują do tego, aby być w panteonie. Tatarzy piszą dla siebie i dla wspólnoty. Wiersze pisze się z wewnętrznej potrzeby, to się dzieje spontanicznie, każdy może taką potrzebę kiedyś poczuć [...]. Moim zdaniem, pełnym nieporozumieniem jest pytanie o jakość poezji tatarskiej, doszukiwanie się tatarskich „Mickiewiczów” i „Słowackich”. Nie o to przecież chodzi, należy przykładać do tego inne miary. Po pierwsze, zmieniły się czasy i sama poezja, minęła już epoka wielkich narracji. Poeci nie są już wieszczami, kreatorami rzeczywistości. Nie są hołubieni jako piewcy wyższych wartości; nie wskazują już kierunków postępowania, nie wzywają do walki, czy też do wyboru właściwych norm moralnych.⁶⁰⁷

Według Selima Chazbijewicza, poezja jest formą służby wobec wspólnoty tatarskiej, ponieważ jej rolą jest podtrzymywanie i utrwalanie tożsamości etnicznej. Dlatego też autor *Hymnu do Sofii* napisał kilka wierszy z myślą o wykorzystaniu ich w repertuarze młodzieżowego zespołu pieśni i tańca „Buńczuk”. Chazbijewicz uważa, że działalność ta jest swego rodzaju misją, wynikającą z konieczności pracy na rzecz społeczności tatarskiej. Podobne przesłanki towarzyszyły zresztą wydaniu antologii pt. *Tatarskie wierszowanie. Oto moje dziedzictwo*. Wiersze, zebrane w tym tomie, będąc poezją okolicznościową, nie posiadają wysokiej wartości artystycznej, cechuje je jednak perspektywa „swojskości” wynikająca z faktu, iż były pisane przez przedstawicieli tej społeczności i z myślą o niej. Kwestię tę następująco omawia Selim Chazbijewicz:

Wprzęgnięcie poezji użytkowej do działalności społeczno-kulturalnej, związanej z kultywowaniem tożsamości etnicznej i religijnej, jest bardzo ważne. Dlatego powstał tomik *Tatarskie wierszowanie*. Właśnie „wierszowanie”, a nie poezja wysoka. Wiele z tych utworów jest naiwnych. Były pisane przez amatorów, pełne są

⁶⁰⁷ Na podstawie badań własnych (wywiad z M. Czachorowskim, 2014.06.08). Dalsze wypowiedzi autora pochodzą z tego wywiadu.

„rymów częstochowskich”. Nawiązują do wspomnień, są świadectwem identyfikacji wspólnotowej. Nie mogą być jednak uznane za poezję wysoką. To jest ta subtelna różnica formy, istniejąca między wierszokletą a poetą.⁶⁰⁸

Kulisy publikacji *Tatarskiego wierszowania* w ciekawy sposób wspomina również Halina Szahidewicz. Dla założycielki zespołu „Buńczuk” i długoletniej przewodniczącej białostockiej gminy wyznaniowej Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP, istotna była bowiem nie tyle jakość artystyczna tekstów, co udokumentowanie fenomenu tej istotnej dla tatarskiej tożsamości działalności kulturalnej oraz popularyzacja dorobku tych poetów, którzy dotąd byli zupełnie nieznani.

Tatarskie wierszowanie chodziło za mną od dawna. Dwa lata zbierałam teksty, nie wszyscy chcieli dawać, bo formuła była bardzo szeroka. Obok doskonałych wielkich poetów mamy też te skromne, często młodzieńcze próby. Nie dla wszystkich wątek tatarski jest tak samo ważny. Są poeci, którzy go eksponują, jak np. Selim Chazbijewicz, ale są też tacy, u których jest on głęboko ukryty pod warstwą uczuć romantycznych, jak u Musy Czachorowskiego czy Elwiry Szahidewicz. Ja bardzo sobie cenię tę różnorodność, bo świadczy ona o bogactwie naszej poezji.⁶⁰⁹

W podobnym tonie wypowiada się Musa Czachorowski, dla którego działalność wydawnicza jest swego rodzaju „pracą u podstaw”. Poeta zaznacza, że poezja powstaje wprawdzie spontanicznie, ale już jej promocja – choćby poprzez różnego rodzaju spotkania, wieczorki poetyckie – jest działaniem celowym w ramach pewnego ustalonego programu. Czachorowski dostrzega pozytywne skutki tych działań. Kilkanaście lat ciężkiej pracy związanej z animacją kulturalną w środowisku tatarskim zaczyna bowiem przynosić widoczne efekty.

Jesteśmy małą społecznością, wszyscy się znają, mamy podobne doświadczenia. To wszystko powoduje, że te teksty są bliskie sercu i oddziałują na wrażliwość

⁶⁰⁸ Na podstawie badań własnych (wywiad z S. Chazbijewiczem, 2014.04.21). Dalsze wypowiedzi autora, jeśli nie zaznaczono inaczej, pochodzą z tego wywiadu.

⁶⁰⁹ Na podstawie badań własnych (wywiad z H. Szahidewicz, 2014.09.19). Dalsze wypowiedzi H. Szahidewicz pochodzą z tego wywiadu.

tatarską. Są czytane nie tylko na akademiach, nie tylko przez „Buńczuk”, lecz również zupełnie prywatnie – w domach tatarskich. Im więcej Tatarów będzie pisać wiersze, tym lepiej dla społeczności. Pisanie bowiem wyzwala pewne pozytywne cechy, jest środkiem komunikacji międzyludzkiej i łączy ludzi. Im więcej takich prób, tym większe zainteresowanie i wzrost świadomości społecznej Tatarów. Na spotkania poetyckie przychodzi nie kilka osób, jak w przypadku cenionych nawet polskich poetów, tylko kilkadziesiąt. To bardzo ważne. Każde ukazanie się nowego tomiku poetyckiego wzbudza w naszej społeczności żywą reakcję, jest ważnym wydarzeniem. Te spotkania są fantastyczne, dają poecie poczucie sensu tego, co się robi, mobilizują do dalszego wysiłku. Cieszy zwłaszcza to, że nawet w małych miejscowościach – jak np. Sokółka – na wieczorze poetyckim potrafi być pełna sala ludzi i to osób żywo zainteresowanych, dyskutujących, dzielących się swoimi przemyśleniami.

Niezwykle istotną rolę poezja odgrywa również w procesie wychowania młodego pokolenia. Halina Szahidewicz oraz Ewa Jakubowska, prowadząc „Buńczuk”, zauważyły, że dzięki zespołowi pieśni i tańca tradycja tatarska nadal żyje i jest przekazywana najmłodszym członkom wspólnoty, a także wszystkim tym, którym los Tatarów leży na sercu. Szczególnie istotne znaczenie ma ten proces w przypadku rodzin mieszanych. W domach tatarsko-chrześcijańskich „Buńczuk” stanowi główną płaszczyznę kontaktu ze środowiskiem tatarskim. Dzięki pracy w zespole dzieci mogą poznać tradycję, której kultywowanie – w wielu przypadkach – nie odbywa się już w rodzinie. Bardzo częstym skutkiem asymilacji jest bowiem chrzest i brak zaangażowania w życie religijne wspólnoty. Zdaniem Ewy Jakubowskiej, poezja zajmuje ważne miejsce w repertuarze zespołu. Fakt popularności „Buńczuka” wpłynął na częstotliwość prezentowania utworów wierszowanych przez dzieci i młodzież. Symptomatyczne znaczenie ma w tym wypadku fakt, iż podczas wielu zewnętrznych (pozatatarskich) imprez, organizatorzy nie przewidują możliwości recytacji poezji. W przypadku występów o charakterze komercyjnym nacisk kładziony jest bowiem na taniec, czyli ten element kultury tatarskiej, który jest najbardziej widowiskowy i atrakcyjny.

Nawet na tych zewnętrznych imprezach staramy się przemycić jakieś drobne wstawki recytatorskie w przerwach między występami tanecznymi. Dla przypadkowej publiczności ma to może małe znaczenie, ale ważne jest dla dzieci, które

lubią deklamować wiersze i odgrywać scenki oparte na tradycji tatarskiej np. o założeniu osady Sorok Tatary, czy o pochodzeniu koldunów. Tatarzy natomiast chcą słuchać poezji i na naszych imprezach recytacje odgrywają istotną rolę.⁶¹⁰

W podobny sposób wypowiada się Halina Szahidewicz, która stwierdza, że to właśnie poezja jest autentycznym głosem Tatarów. W opinii białostockiej działaczki taniec, który stanowi najbardziej rozpoznawalną część repertuaru zespołu „Buńczuk”, choć niewątpliwie piękny i kolorowy, ma jednak charakter wtórny, gdyż jest tylko próbą przeszczepienia wzorców krymskich i kazańskich na polski grunt. Szahidewicz twierdzi, że:

Tanec jest tylko próbą przypomnienia starego folkloru. Stanowi tę nić, która wiąże nas z innymi ludami tatarskimi. To jest wykorzystanie motywów, bo nie jesteśmy profesjonalnym zespołem, aby wiernie odtwarzać oryginalne układy. Dlatego też w „Buńczuku” musi być równowaga – nie wyobrażam sobie zespołu bez poezji. Działają trzy sekcje, obok wokalnno-muzycznej i tanecznej, jest również recytatorska.

Niezwykłą rolę poezji, wiążącą się z procesem wychowania młodego pokolenia, potwierdza Musa Czachorowski. Dla poety fenomen tej twórczości polega przede wszystkim na budowaniu więzów solidarności między Tatarami. Czachorowski zauważa, że emocje towarzyszące występom recytatorskim dzieci przywołują wspomnienia i skłaniają do refleksji nad kondycją tożsamości etnicznej. Na integrujący wspólnotę charakter literatury pięknej wskazują następujące słowa poety:

Jeżeli uda nam się wychować młode pokolenie w szacunku dla tradycji [...] to nie obawiam się o naszą przyszłość. Dzieci z „Buńczuka” cieszy to, co robią, sprawia im to taką radość, że aż oczy im się świecą. Nie możemy tego zmarnować. W tym procesie wychowawczym istotną rolę ma na pewno poezja, bo ona pobudza wyobraźnię. Poezja wyzwala emocje, które z płaszczyzny osobistej, intymnej przechodzą w szerszy społeczny wymiar sprzyjając zacieśnieniu więzi. W tych trudnych czasach poezja nas łączy, zbliża...

⁶¹⁰ Na podstawie badań własnych (wywiad z E. Jakubowską, 2014.09.19).

Zawile drogi poetyckie: charakter twórczości polskich Tatarów

Poezja tatarska nie stanowi odrębnego gatunku poetyckiego. Zdaniem Selima Chazbijewicza, w jej przypadku można bowiem mówić tylko o obecności pewnych wątków charakterystycznych dla kultury i tradycji tatarskiej. Poezja tatarska, rozpatrywana w szerszej perspektywie, wpisuje się w popularne w kulturze polskiej nurty orientalizujące oraz podtrzymujące pamięć o Kresach. Odwołania te widoczne są zarówno w twórczości Tatarów, jak i tych poetów, którzy nie identyfikowali się bezpośrednio z tatarską tożsamością etniczną. Ciekawym przykładem poezji czerpiącej inspirację tematyczną z wątków umocowanych w tradycji tatarskiej jest również – omówiona szerzej w dalszej części artykułu – twórczość Anny Kajtochowej oraz podlaskich poetów, dla których tatarskość stanowi element wielokulturowej specyfiki obszaru pogranicza.

W poezji tatarskiej odnajdujemy orientalne inspiracje tematyczne oraz nawiązania do wschodnich form poetyckich, takich jak rubajjaty, kasydy i gazele. Orientalna poezja – arabska i perska oraz imitująca ją turecka i czagatajska – konstruowana na podstawie iloczasu, ma jednak zupełnie inny charakter niż polska tradycja, w której wiersze buduje się na zasadzie sylabicznej. Poeci tatarscy, czasem korzystają z formy iloczasu, aby w symboliczny sposób ukazać swoje związki z muzułmańskim kręgiem kulturowym. Przekaz poetycki staje się swoistym pomostem łączącym kulturę Zachodu i Wschodu. Analogiczny proces widoczny był w przypadku nurtu orientalizującego w dziewiętnastowiecznej poezji polskiej. Za przykład posłużyć mogą choćby emblematyczne dla okresu romantycznego *Sonety krymskie* Adama Mickiewicza.

Selim Chazbijewicz uważa, że trudno mówić o poezji tatarskiej jako takiej. Na pewno natomiast istnieje poezja Tatarów, którą można rozpatrywać zarówno z perspektywy historycznej, jak i współczesnej⁶¹¹.

⁶¹¹ Na marginesie warto dodać, że pomimo istnienia wspólnoty pamięci etnicznej, która łączy polskich Tatarów z ich pobratymcami z Litwy i Białorusi, nie istnieją głębsze związki poetyckie z Europą Wschodnią. Poeci pochodzący z dawnego ZSRR wyrosli bowiem w innej tradycji. Twórczość najbardziej znanego współczesnego poety tatarskiego na Litwie, Adasa Jakubauskasa, opiera się na konwencji klasycznej, związanej z rosyjskim symbolizmem przełomu XIX

Autor *Hymnu do Sofii* zapytany o charakter swojej poezji ocenił, iż nie widzi możliwości jej zamknięcia w obrębie konstruktów poezji tatarskiej, ponieważ nigdy nie ograniczał swoich działań wyłącznie do poezji o orientalizującym charakterze. Pierwszy okres twórczości Chazbijewicza charakteryzowało poszukiwanie formy i inspiracji. Przykładowo *Sen od jabłek ciężki* był poematem nawiązującym do André'a Gide'a i surrealizmu. Identyfikacja poetycka Chazbijewicza pozwala zatem na zaklasyfikowanie go jako poetę polskiego, w którego poezji obecne są wątki tatarskie. Podczas spotkania, organizowanego w ramach IV Nocy Poezji „Transpoetica” w Krakowie, poeta stwierdził:

Po prostu żyję na styku kultur i poprzez poezję wyrażam swój stosunek do własnych korzeni i tradycji, poprzez twórczość odbywa się ta manifestacja etniczności.⁶¹²

Na drogę poetycką Chazbijewicza, w której kluczową rolę odgrywa wyobraźnia oraz odniesienia mistyczne, największy wpływ wywarło długie poszukiwanie formy wyrazu artystycznego oraz przyjaźnie poetyckie z poetami kresowymi. Poeta wskazuje również na pobudzający poszukiwania twórcze okres emigracji wewnętrznej w stanie wojennym oraz aktywność na rzecz wspólnoty etnicznej, realizowaną począwszy od lat osiemdziesiątych minionego stulecia.

Największy wpływ na moje poszukiwania poetyckie wywarł na samym początku Witold Dąbrowski. Jako polonista wiedziałem, że formę trzeba ćwiczyć, poświęcałem więc na to wiele uwagi. Poszukiwanie tatarskości było konsekwencją emigracji wewnętrznej w stanie wojennym. Z perspektywy czasu myślę, że gdyby nie było stanu wojennego to pewnie byłbym poetą, ale nie eksplorowałbym tak bardzo tej tematyki tatarskiej. Moja działalność społeczno-kulturalna w młodości [...] niewątpliwie pobudziła moją wyobraźnię

i XX w. Zdaniem Selima Chazbijewicza, bliskość tego kręgu kulturowego spowodowała, że – w przeciwieństwie do twórczości współczesnych poetów tatarskich w Polsce – w o wiele większym stopniu poezja ta przypomina przedwojenną twórczość skamandrycką. Podobieństwa, istniejące pomiędzy poezją polskich Tatarów a twórczością Tatarów z za wschodniej granicy, dotyczą zatem nie tyle formy, lecz przede wszystkim sfery motywów i wykorzystywanych symboli.

⁶¹² Na podstawie badań własnych (wypowiedź S. Chazbijewicza podczas IV Nocy Poezji. Transpoetica. Tatarzy, 2014.10.04).

poetycką. To była jedyna dostępna dla mnie wówczas forma ekspresji. Dużą rolę odegrały także przyjaźnie poetyckie. Przyjaźniłem się wtedy ze Zbigniewem Żakiewiczem – gdańskim poetą pochodzącym z Wileńszczyzny. Moim zdaniem – wybitnym, choć mało znanym i niedocenianym. Żakiewicz sam był tatarskiego pochodzenia i ten wątek tatarski wielokrotnie eksplorował, napisał m.in. książkę *Ród Abaczów* o swoich tatarskich korzeniach. On mnie namawiał, żebym poszedł w kierunku eksploracji własnego pochodzenia etnicznego. U niego to było główną osią twórczości, pisał bardzo gęstą prozę poetycką o poruszającej fabule. To był taki swego rodzaju realizm magiczny, a z drugiej strony, nurt kresowy w powojennej literaturze polskiej. Bardzo się przyjaźniliśmy pomimo różnicy wieku – Żakiewicz był moim przewodnikiem, który wprowadzał mnie w literaturę.

W przypadku Musy Czachorowskiego najważniejsze znaczenie w kreowaniu własnej drogi poetyckiej miały doświadczenia życiowe oraz osobiste postrzeganie tatarskości. Nie było to zatem poszukiwanie formy poetyckiej, czy też głębokie studia nad teorią literatury. Biografia Czachorowskiego naznaczona jest natomiast powolnym odkrywaniem własnej tożsamości etnicznej, która ewoluowała od poczucia inności odczuwanego w dzieciństwie, poprzez odkrycie islamu, aż do pełnego powrotu do korzeni i identyfikacji z tatarskością. Wrocławski poeta w o wiele większym stopniu niż Chazbijewicz tkwi w lokalności, patrząc na świat z perspektywy polskich Tatarów.

Nie rodzimy się w próżni i, choć nie każdy do tego się przyznaje, to zawsze jakiś wpływ jest obecny. Widać go zwłaszcza na samym początku, kiedy dopiero kształtuje się własny styl. Na mnie szczególny wpływ wywarła Młoda Polska, Stanisław Korab-Brzozowski, potem Tadeusz Różewicz. Z Różewiczem jednak się pożegnałem, z powodu, najogólniej mówiąc, odmiennego postrzegania rzeczywistości. Największy wpływ na obraną przeze mnie drogę poetycką miały jednak indywidualne przeżycia. Byłem samotnikiem, co skłaniało do refleksji, później zaś skrytykował się w postaci prozy poetyckiej⁶¹³. Przeżywałem to sam, realizowałem to sam, więc nie mogłem uczynić bohaterem nikogo innego. Zawsze uważałem też za miarę uczciwości twórcy pisanie tego, co się naprawdę

⁶¹³ Por. autobiograficzny utwór prozatorski M. Czachorowskiego pt. *W czasie. W przestrzeni* („Przegląd Tatarski” 2014, nr 4, s. 9-10).

przeżyło. Śmiem twierdzić, że każdy mój utwór podparty jest osobistym doświadczeniem. Jeżeli piszę, że coś boli, to ja ten ból przeżywałem. Tylko w ten sposób można zachować uczciwość wobec odbiorcy. Piszę o tym, czego doznałem. Nie wyobrażam sobie, że mógłbym usiąść i zacząć fantazjować. Może nie mam takiej wyobraźni? [...] Moja twórczość jest poezją doświadczenia, takiej namacalności, co oczywiście nie wyklucza uniesień mistycznych.

Twórczość Selima Chazbijewicza oraz Musy Czachorowskiego, pomimo obecności istotnych różnic związanych z poszukiwaniem własnego stylu poetyckiego, określić można zbiorczym terminem poezji profesjonalnej. W utworach tych dwóch najbardziej znanych współczesnych poetów tatarskich wątki charakterystyczne dla własnej tradycji etnicznej współistnieją obok motywów uniwersalnych. Twórczość poetów profesjonalnych miewa jednak także wymiar okazjonalny. Obok poezji użytkowej, pisanej często na zamówienie w ramach działań zmierzających do manifestowania etniczności i mobilizacji wspólnoty, występuje również poezja archetypiczna, której istotę Selim Chazbijewicz określa jako proces „wytworzenia osobnego pola semantycznego i zestawienia odległych skojarzeń, które w ten sposób tworzą nowe znaczenia”. Poeta dodaje przy tym, że „wiersze użytkowe pisze się łatwo, z poezją archetypiczną już tak nie jest, bo każdy wiersz musi być spójną całością treści, formy i kompozycji. Tego typu teoria jest jednakże kompletnie niezrozumiała dla tatarskich odbiorców. Dlatego też nie dziwię się, że moi czytelnicy przywiązują o wiele większą wagę do tych wierszy użytkowych niż ambitnych”. Chazbijewicz dostrzega wręcz kolizję między swoim poczuciem wartości a oczekiwaniami odbiorców tatarskich, którzy preferują obecność, stereotypowych często, symboli tatarskości.

Zupełnie inny charakter ma poezja Ramazana Jakubowskiego i Elwiry Szehidewicz. Twórczość tych młodych poetów ma bardzo osobisty, emocjonalny wymiar, pisana była bowiem spontanicznie, z potrzeby serca. Działalność poetycka stanowiła, w przypadku Jakubowskiego i Szehidewicz, odskocznnię od rzeczywistości; pisanie było zatem swoistym remedium na problemy życiowe. Warto zaznaczyć, że tę młodzieńczą twórczość charakteryzował prawie zupełny brak odniesień do wątku

tatarskiego⁶¹⁴. Podyktowane to mogło być nie w pełni ukształtowanym stosunkiem do tożsamości etnicznej, który spowodował, że poezję Jakubowskiego i Szehidewicz determinowały przede wszystkim czynniki związane z okresem dorastania. W opublikowanych jak dotąd wierszach szczególnie istotne miejsce zajmują zatem uczucia, a zwłaszcza miłość i wrażliwość na piękno.

Twórczość młodych poetów tatarskich określić można mianem poezji amatorskiej. To określenie siłą rzeczy niesie za sobą pokusę wartościowania dorobku poetyckiego, wskazywania na niższą rangę dokonań Jakubowskiego i Szehidewicz, w stosunku do wspomnianych wcześniej profesjonalnych poetów. Wiersze amatorskie rzeczywiście często balansują między patosem a banałem, charakteryzuje je naiwność, a czasem obecność „rymów częstochowskich”. Nie można jednak zapominać o tym, że utwory te były, w większości przypadków, pisane „do szuflady”, tylko dla własnej satysfakcji. W młodzieńczych wprawkach poetyckich widoczne są skrajne emocje i próba – kluczowej dla kształtowania własnej tożsamości – oceny tego, kim jestem. Swoje pierwsze doświadczenia poetyckie oraz wrażenia związane z debiutem w zbiorze *Tatarskie wierszowanie* w następujący sposób wspominają młodzi tatarscy poeci:

Pisanie jest dla mnie wewnętrzną potrzebą, jest to coś bardzo osobistego. Nigdy nie zależało mi na rozgłosie. Moje wiersze, które znalazły się w antologii tatarskiej są rodzajem dokumentu, pokazaniem, że nie tylko Selim Chazbijewicz i Musa Czachorowski piszą wiersze. Dla mnie natomiast jest to piękna pamiątka. Nie piszę poezji okolicznościowej, bo nie czuję takiej potrzeby. Piszę spontanicznie. Niczego nie planuję. W tej książce po raz pierwszy ukazały się drukiem. Wcześniej tylko z kilkoma z nich można było zapoznać się w Internecie [...] Moja aktywność poetycka jest mniejsza niż kiedyś. Może kiedyś byłem bardziej wrażliwy na pewne rzeczy. Może miałem więcej wolnego czasu. Nie wiem dokładnie dlaczego tak się stało. Kiedyś musiałem wychodząc z domu zabierać kartkę i długopis, bo coś do głowy przychodziło i musiałem pisać. Teraz już tego nie mam.⁶¹⁵

⁶¹⁴ Co ciekawe, silne eksponowanie wątków tatarskich w poezji o charakterze amatorskim jest domeną osób w starszym wieku. Świadczyć o tym może dorobek Heleny Alijewicz, Zofii Bohdanowicz, Haliny Półtorzyckiej oraz Zenaidy Półtorzyckiej, zaprezentowany w antologii pt. *Tatarskie wierszowanie...*

⁶¹⁵ Na podstawie badań własnych (wywiad z R. Jakubowskim, 2014.09.10).

Wiersze przypominają mi o moich młodzieńczych rozterkach. Na pewno dzięki nim jestem silniejsza, wiele rzeczy przemyślałam. Dziś pewnie wszystko inaczej bym napisała, ale czytając swoje wiersze wracają wspomnienia i to jest bardzo miłe uczucie. Teraz na pewno poezja nie jest dla mnie tak samo ważna jak kiedyś. Założyłam rodzinę. Mam mniej czasu i inne problemy na głowie. Wiersze piszę przy okazji. Ostatnio np. odchodziła moja grupa zerówkowa, z którą byłam bardzo zżyta. Kiedyś wiersze były dla mnie odskocznią, pisałam gdy miałam jakiś problem. Wtedy przychodziło natchnienie, gdy było dobrze to nie miałam tej weny. Moje wiersze były zatem czymś na kształt pamiętnika. [...] To miały być tylko wiersze do szuflady, tylko dla mnie. Ale p. Halina Szahidewicz dowiedziała się, że piszę i nakłoniła mnie, żebym opublikowała je w *Tatarskim wierszowaniu*. Bardzo było mi miło, że zostałam doceniona.⁶¹⁶

Motyw tatarski w poezji⁶¹⁷

Analizując przekaz poetycki zawarty w wierszach poetów, takich jak Selim Chazbijewicz czy Musa Czachorowski, ale także twórców mniej znanych, często amatorsko zajmujących się poezją, pokusić się można o wyodrębnienie kilku charakterystycznych motywów, typowych dla tatarskiej twórczości poetyckiej. W tych wiodących wątkach, choć mają one często inkrustacyjny charakter, zawarta jest cała specyfika polskich Tatarów, m.in. dziedzictwo minionych pokoleń i pamięć o przeszłości, związki z Podlasiem, rozumianym w kategorii przestrzeni symbolicznej, patriotyzm, symbolika muzułmańska oraz fascynacja Orientem. Wyrażane za pośrednictwem poezji tatarskie poczucie przynależności do własnej grupy ma charakter kompleksowy, budowane jest bowiem przez czynnik etniczny (tatarskość), silnie zespolony z elementami narodowymi i ideologicznymi (polskość) oraz religijnymi (muzułmaństwo)⁶¹⁸.

Według Czachorowskiego, mianem motywu tatarskiego określić możemy wszystko to, co prowokuje uczucia wobec tatarskości. Najważniejszym, gdyż chyba najczęściej podejmowanym przez tatarskich poetów, motywem jest – pełen sentymentalnych odniesień – stosunek do

⁶¹⁶ Na podstawie badań własnych (wywiad z E. Szahidewicz, 2014.09.19).

⁶¹⁷ Niniejszy podrozdział stanowi zmodyfikowaną i poszerzoną wersję analizy twórczości poetyckiej polskich Tatarów, zawartą w monografii: M. Łyszczarz, *Młode pokolenie polskich Tatarów. Studium przemian generacyjnych młodzieży w kontekście religijności muzułmańskiej oraz tożsamości etnicznej*, Olsztyn–Białystok 2013, s. 106-108.

⁶¹⁸ K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999, s. 12.

dziedzictwa przeszłości i reliktyw dawnej kultury. Wśród licznych mitów i archetypów, do których odwołują się poeci tatarscy, szczególnie istotne miejsce zajmują symbole związane z potrawami kulinarnymi, elementami tradycji ułańskiej (zwłaszcza buńczuki) oraz piśmiennictwem religijnym⁶¹⁹. Motyw tatarski jest również ściśle związany z atencją, którą darzeni są przodkowie. Szacunek dla przeszłości wiąże się z nieskrywaną dumą z własnego pochodzenia etnicznego⁶²⁰. Wyraźnie wyczuwalna jest przy tym tęsknota za bezkresnym stepem oraz jurta postrzegana jako symbole wolności. Przestrzeń obecna w motywie tatarskim naznaczona jest nostalgią za utraconą swobodą poruszania się i kontaktem z naturą⁶²¹.

Ważne miejsce, przypominające o orientalnych korzeniach przodków, przypadło w tatarskiej poezji koniom⁶²². Ich znaczenie jest jednak znacznie głębsze, wiąże się bowiem nie tylko z koczowniczym trybem życia, ale również z tradycją ułańską. Pisząc o przeszłości Tatarzy często wspominają utracone ziemie rodzinne na Kresach Wschodnich – mityczną tatarszczyznę⁶²³. W poezji doskonale widoczne są również związki z Krymem oraz zaduma nad tragicznymi losami Tatarów krymskich⁶²⁴. Ze względu na istotną funkcję symboliczną, częstym przedmiotem poetyckich odniesień są ponadto Bohoniki i Kruszyniany – miejsca będące najważniejszym świadectwem trwałości osadnictwa tatarskiego w Polsce⁶²⁵.

Innym kręgiem tematycznym, dość często podejmowanym przez tatarskich poetów, jest patriotyzm. W utworach poetyckich, zwłaszcza tych o okolicznościowym charakterze, podkreślane są silne związki łączące Tatarów z Polską. Wiersze o tematyce patriotycznej nierzadko pełne są patetycznych odniesień, w których przywoływane są dawne tradycje wojskowe oraz pamięć o braterstwie broni, które przez lata łączyło Polaków i Tatarów⁶²⁶.

⁶¹⁹ Por. S. Chazbijewicz, *Kolduny*, [w:] *idem*, *Wejście w baśń*, Olsztyn 1978, s. 10.

⁶²⁰ Por. M. Adamowicz, *Jestem*, [w:] *Tatarskie wierszowanie...*, s. 11.

⁶²¹ Por. M. Czachorowski, *Tylko*, [w:] *idem*, *W życiu na niby*, Wrocław 2006, s. 31.

⁶²² Por. *idem*, *Mój koń*, [w:] *idem*, *Na zawsze*, Soleczniki–Wrocław 2008, s. 19.

⁶²³ Por. S. Chazbijewicz, *Nawoływanie*, [w:] *idem*, *Krym i Wilno*, Gdańsk 1990, s. 9.

⁶²⁴ Por. *idem*, *Krym*, [w:] *idem*, *Krym i Wilno*, Gdańsk 1990, s. 2.

⁶²⁵ Por. M. Czachorowski, „*Idę prostą drogą wśród podlaskich pól...*”, [w:] *Tatarskie wierszowanie...*, s. 37.

⁶²⁶ Por. S. Chazbijewicz, *Tatarski sen*, [w:] *idem*, *Mistyka tatarskich kresów*, Białystok 1990, s. 10.

Istotnym motywem, obecnym w twórczości poetyckiej omawianej grupy etnicznej, jest wreszcie symbolika muzułmańska⁶²⁷. W wielu wierszach bez najmniejszego trudu odnaleźć możemy odwołania do obrzędowości religijnej. Dominują przy tym nawiązania do motywów tradycji tatarskiej, a zwłaszcza apoteoza niezwyklej atmosfery panującej w meczetach na Podlasiu oraz refleksja nad ciszą, obecną na starych cmentarzach⁶²⁸. Nastrój ten następująco opisywał Musa Czachorowski:

Aby motywy tatarskie mogły zaistnieć potrzebne jest coś, co je odblokuje, wyprowadzi na powierzchnię z głębi podświadomości. Tym czymś jest konkretne miejsce, a raczej atmosfera mu towarzysząca. Stąd tak istotną rolę mają nadal Bohoniki i Kruszyniany. To jest bodziec przywołujący tatarskość.

Zauważalne piętno symboliki muzułmańskiej, obecnej w poezji tatarskiej, stanowią również odniesienia do świąt religijnych. Obok kulturowania bajramów, którym tradycja nadaje rodzinny, głęboko wspólnotowy wymiar, przywiązanie do islamu wyrażane jest ponadto w bardziej teologicznym czy emocjonalnym sensie. W poezji tatarskiej znaleźć bowiem możemy przykłady hołdu złożonego potędze boskiego stworzenia oraz, obecne w poezji Selima Chazbijewicza, echa mistycyzmu sufickiego⁶²⁹. Warto przy tym wspomnieć, że poszukiwania poetyckie zaprowadziły go do źródeł tatarskiej religijności. Chazbijewicz odkrył ten-gryzm, który wyznawali jego dalecy przodkowie, koczujący na stepach. W wierszach poety widoczne są również nawiązania do szamanizmu, czyli do pierwotnej warstwy znaczeniowej, wspólnej wszystkim Tatarom. Przedmuzułmańska tradycja Złotej Ordy jest, zdaniem Chazbijewicza, elementem pantureckiej idei, łączącej ludy Wielkiego Turanu, bez względu na współczesną sytuację społeczną i kulturową. Autor *Hymnu do Sofii*, zapytany o proces odkrywania tatarskości w poezji odparł, iż dojrzewanie do tej tematyki było związane z poszukiwaniem formy.

⁶²⁷ Por. M. Czechowska, „Z wyplakanych kropel łez...”, [w:] *Tatarskie wierszowanie...*, s. 42.

⁶²⁸ Por. S. Chazbijewicz, *Wnętrze meczetu*, [w:] *idem, Wejście w baśń*, s. 16.

⁶²⁹ Por. *idem, Pragnienie u źródła*, [w:] *idem, Hymn do Sofii*, Olsztyn 2005, s. 60.

Dochodziłem do tego długo, nawiązując najpierw do islamu i tradycji muzułmańskiej, z której czerpałem zarówno motywy, jak i orientalne formy poetyckie, np. rubajjaty. Potem, znacznie później, odkryłem szamanizm jako pierwotną religię Tatarów, do której dokopywałem się poprzez analizę poszczególnych warstw znaczeniowych islamu. Uświadomiłem sobie wówczas, że szamanizm w swej pierwotnej formie – czyli te wszystkie rytuały i zaklęcia – są po prostu czystą poezją. I w ten sposób [...] próbowałem odnaleźć formę adekwatną do tego, co chcę wyrazić. Więc to poszukiwanie tatarskości odbywało się nie tylko w sferze merytorycznej, ale również formalnej, a to wymagało czasu.

Inspirujący wpływ na twórczość polskich Tatarów wywiera ponadto kultura muzułmańskiego Wschodu. Zainteresowanie Orientem wyraża się chociażby w wykorzystywaniu formy literackiej perskiego czterowiersza – rubajjatu, a także w licznych odwołaniach do tradycji koranicznej czy wspólnego dziedzictwa ludów tureckich⁶³⁰. Orientalny koloryt zasadniczo nie wykracza jednakże poza dziedzictwo muzułmańskie. W poezji tatarskiej nie są bowiem obecne szersze odniesienia do kultury arabskiej.

Warto zaznaczyć, iż pomimo całego bogactwa wątków tematycznych, które składają się na motyw tatarski, zainteresowania poetyckie Tatarów są o wiele bardziej złożone. Przytoczone przykłady bezpośrednich odwołań do tatarskiej tożsamości stanowią tylko część dokonań poetyckich i obecne są jednak głównie w twórczości okolicznościowej. Spostrzeżenie to potwierdza następująca wypowiedź Selima Chazbijewicza:

Tatarzy chcą, aby te motywy tatarskie były obecne nawet wtedy, gdy są one zupełnie wymyślone. Te wszystkie elementy nomadyzmu, jak jurty i konie nie pokrywają się z prawdą historyczną. My przecież na ziemiach Rzeczypospolitej byliśmy zawsze ludnością osiadłą, a od jakiegoś czasu wręcz wyłącznie miejską. Dobry poeta posiadający warsztat teoretyczno-literacki potrafi rozgraniczyć sferę poezji wysokiej od użytkowego wierszowania i ma świadomość odbiorcy, do którego twórczość jest adresowana.

⁶³⁰ Por. S. Chazbijewicz, *Derwisz wędrujący*, [w:] *idem, Rubai 'jjat albo czterowiersze*, Gdańsk 1998, s. 39 lub M. Czachorowski, „*Wypłoszyłem dziś w stepie płową gołębicę...*”, [w:] *idem, Rubajaty stepowe*, Wrocław 2009, s. 21.

W podobnym tonie wypowiada się Musa Czachorowski, który uważa, że tematyka tatarska jest istotna, ale zamknięcie poezji tworzonej przez Tatarów w takim paradygmacie powodowałoby poczucie ograniczenia i zaszufladkowania. Społeczność tatarska, zdaniem poety, jest ciągle żywa, nie można jej ograniczać do skansenu tradycji.

Wiele osób, które mają kontakt z poezją tworzoną przez Tatarów wyobraża sobie, że w każdym tekście znajdują się motywy tatarskie. A to nie jest prawda. Prawda jest taka, że poezja jest poezją i każdy bez względu na narodowość i wyznanie przedstawia w niej te problemy, które go intrygują. Mogą być one absolutnie dalekie od spraw tatarskich i religijnych [...]. To nie jest tak, że dla nas, Tatarów, świat pozatatarski nie istnieje. Nasza społeczność jest żywa, interesuje się całą masą innych rzeczy. Inspiracji, ważnych odniesień, jest przecież multum. Twórczość ma charakter uniwersalny, piszemy o tym, co jest ważne dla człowieka pod każdą szerokością geograficzną, w każdej kulturze. Związki międzyludzkie, miłość, cierpienie, ból, rozpacz, nadzieja, optymizm... To wszystko jest przecież bardzo ważne. Poezja byłaby zubożona, gdyby nie było tych odwołań.

Fenomen popularności wątków tatarskich wśród osób spoza środowiska tatarskiego

Zafascynowanie elementami tradycji tatarskiej, a nawet utożsamianie się ze wspólnotą etniczną Tatarów, wyraźnie widoczne jest również w twórczości poetów, którzy nie należą do tej społeczności. W przypadku Anny Kajtochowej, którą Maciej Konopacki nazywał w swych listach „siostrą z plemienia”, twórczość zorientowana na tematykę tatarską pozwalała kreować mistyczną więź ze wspólnotą⁶³¹. Dla krakowskiej poetki kluczowe znaczenie miały przede wszystkim genealogiczne inspiracje, związane z poszukiwaniem własnych korzeni, a zwłaszcza losów przodków posiadających pochodzenie tatarskie. Orientalny koloryt motywu tatarskiego, podsycany tęsknotą za zmitologizowanymi odległymi osadami tatarskimi na Podlasiu, był zatem nie tylko inspiracją poetycką, lecz również praktycznie jedyną płaszczyzną manifestacji przywiązania do korzeni tatarskich.

⁶³¹ Por. M. Konopacki, *Siostra z plemienia*, [w:] R. Berger, *Maciej (Musa) Konopacki. Udźwięcznienie tatarskością*, Bydgoszcz 2013, s. 170-179; *Literaci do Macieja*, red. R. Berger, Warszawa 2014, s. 45-69.

Tatarzy dostrzegają obecność twórczości polskich poetów, która – tak jak w przypadku Anny Kajtochowej – zawiera wątki tatarskie. Musa Czachorowski konstatuje jednak, że wiersze, aby spotkały się z pozytywnym odbiorem społeczności tatarskiej, muszą być naprawdę wyjątkowe i sentymentalne. Recepcja poezji z motywami tatarskimi poza wspólnotą etniczną odbywa się natomiast na innej płaszczyźnie, gdyż wpisuje się w szeroki nurt poezji kresowej. Dla polskiego otoczenia twórczość tatarska stanowi często potwierdzenie patriotycznych wyobrażeń o ułanach.

Kiedyś napisałem taki sobie utwór, w którym „motyw koński” się pojawił. Spotkało się to z bardzo pozytywnym odbiorem – tradycja ułańska jest nadal żywa i ludzie się tym interesują. Ta różnorodność nasza, bo nie chcę mówić, że egzotyka, podoba się naszym rodakom. Tatarzy są bardzo otwarci, nie boją się pokazywać swojej kultury i to zbliża. Wszelkie dystanse zanikają. Ostatnimi czasy wiele się mówi o chlubnej przeszłości, wręcz polityka historyczna staje się domeną wychowania patriotycznego. My się w to wpisujemy, mamy się czym pochwalić. Ten, kto czyta naszą poezję musi stwierdzić: „ach, pięknie w tych Krużynianach, też czuję to, o czym pisze autor wiersza”.

Owo spostrzeżenie potwierdza Selim Chazbijewicz, który uważa, że tatarska poezja przeciętnemu Polakowi kojarzy się głównie z orientalnymi elementami, tworzonymi dzięki inkrustowaniu wierszy symbolami zaczerpniętymi z tradycji tatarskiej, które – zwłaszcza dla przedstawicieli starszego pokolenia – nieodzownie kojarzą się z atmosferą utraconych Kresów.

Mnie się nie podoba ten stereotypowy obraz tradycji tatarskiej. Mam świadomość jego istnienia, ale go nie akceptuję. Wizerunek ten, co ciekawe, funkcjonuje również w obrębie samych Tatarów, którzy przejęli go z otoczenia, nie mając świadomości jego sztuczności i nieprawdziwości. Stereotyp ten jest upraszczający, gdyż nie wychodzi poza oklepane banały. Jest jednak względnie pozytywny, dlatego też Tatarzy kultywują go w ramach działalności społeczno-kulturalnej. [...] Mity Grunwaldu, czy osadzenia przez Jana III Sobieskiego powodują, że Tatarzy są pozytywnie postrzegani.

Przytoczone słowa Musy Czachorowskiego oraz Selima Chazbijewicza zachęciły autora do poszukiwania śladów obecności motywu tatarskiego w dorobku poetów, którzy – w przeciwieństwie do Anny Kajtochowej – są zupełnie niezwiązani ze wspólnotą Tatarów. Wbrew początkowym obawom nie było to trudne zadanie. Nieopodal podlaskich meczetów, w powiatowej Sokółce, swe wiersze tworzą bowiem Leonarda Szubzda i Joanna Raczkowska. Na pierwszy rzut oka dzieli je bardzo wiele: znaczna różnica wieku, odmienne doświadczenia życiowe i dokonania poetyckie, czy wreszcie poziom uznania ich twórczości przez publiczność czytającą. Sokólskie poetki połączyło jednak wspólne zainteresowanie tatarskim sąsiedztwem. Leonarda Szubzda w wierszu pt. *Mizar*, w atmosferze ciszy i skupienia, kontempluje bohonicki cmentarz, akcentując obecność typowych elementów motywu tatarskiego, takich jak werseły z *Koranu*, półksiężycy i gwiazdy, czy też egzotycznie brzmiące imiona. Poetka dostrzega przy tym niezwykłość tatarskiej historii, tułaczki naznaczonej piętnem stepowego pochodzenia, która pozwoliła Tatarom osiedlić się i trwać, zachowując swą inność⁶³².

Dla Joanny Raczkowskiej natomiast fascynacja tatarskością ma bardzo namacalny, wręcz zmysłowy charakter. Poetkę intryguje bowiem feria barw podlaskiego Orientu (błękit nieba, zieleń meczetów), estetyczne doznania potęguje miękkość dywanów, drewniane ściany, które – jak obrazowo pisze Raczkowska – przesiąknięte są zapachem modlitwy. Wiersz „*Tu, gdzie zdarzają się cuda...*” bogaty jest zresztą w inne symbole charakterystyczne dla motywu tatarskiego. Poetkę zachwyca niepowtarzalny smak tradycyjnych potraw kulinarnych oraz mizar, który skłania do refleksji i zadumy. Utwór kończy inwokacja do wspólnego Boga, w której Raczkowska prosi, aby spokój i harmonia „pod podlaskim niebem” trwały wiecznie⁶³³.

Warto przy tym zaznaczyć, że repertuar symboli wykorzystywanych przez Leonardę Szubzdę i Joannę Raczkowską jest w dużej mierze toż-

⁶³² Por. L. Szubzda, *Mizar*, [w:] *Sokólskie serdeczne przestrzenie. Antologia*, red. L. Szubzda, Sokółka 1998, s. 17.

⁶³³ Por. J. Raczkowska, „*Tu, gdzie zdarzają się cuda...*”, <http://isokolka.eu/sokolka/4712-tu-gdzie-zdarzaja-sie-cuda-wiersz> [2014.11.13].

samy z omówionymi we wcześniejszej części artykułu motywami wykorzystywanymi przez poetów tatarskich. Powyższa konstatacja świadczy o popularności tej tematyki i pozytywnym odnoszeniu się do tatarskiego sąsiedztwa, którego znaczenie wykracza poza patriotyczne uniesienia charakterystyczne dla poezji kresowej. Przedstawione przykłady inspirowania się elementami tradycji tatarskiej wpisują się bowiem w proces przenikania się kultur, który jest szczególnie widoczny na obszarach pogranicza.

Zakończenie

Działalność poetycka polskich Tatarów stanowi interesujący przykład bardzo intensywnej w okresie ostatnich kilkunastu lat aktywności społeczno-kulturalnej tej niewielkiej wspólnoty etnicznej i religijnej. Ogromne znaczenie nadawane twórczości literackiej wyrasta z głęboko zakorzenionego wśród przedstawicieli inteligencji tatarskiej poczucia odpowiedzialności za przekaz tradycji i dziedzictwo przodków. Zmiana warunków społeczno-politycznych po 1989 r. umożliwiła Tatarom – tak, jak innym mniejszościom etnicznym i narodowym w Polsce – podjęcie zakrojonej na szeroką skalę działalności wydawniczej. Zachodzący proces zanikania odrębności własnej grupy etnicznej skłania bowiem do podejmowania inicjatyw zmierzających do pobudzenia pamięci o własnym pochodzeniu. Postępująca presja asymilacyjna polskiego otoczenia oraz globalne tendencje do unifikowania modelu religijności według wzorców charakterystycznych dla kultury arabsko-muzułmańskiej tworzą realną potrzebę zaangażowania na rzecz podtrzymywania świadomości wspólnotowej. Tę istotną dla trwania tatarskiej tożsamości etnicznej rolę odgrywa m.in. twórczość poetycka.

THE SOCIAL DIMENSION OF CONTEMPORARY POETRY OF POLISH TATARS

Abstract: The objective of the article is to introduce the little and insufficiently known social dimension issue of contemporary Polish Tatars' poetry. The analysis focused on the sociological perspective which included a research project based on quality interviews with Tatar poets and socio-cultural activists. The interviews were supported by observation and analysis of the poetic achievements of Polish Tatars.

The article also describes the influence of poetic activity on the functioning of a Tatar ethnic community, and in particular the role of poetry in the process of bringing up the young generation. Attention was also paid to the problem of Tatar poets' perception of their own works, as well as the individual dimension of poetic paths and the reception of the Tatar's motive. Moreover in the analysis the author refers to the phenomenon of transmission of Tatar tradition beyond Tatar environment.

Key words: Polish Tatars, Polish-Tatar poetry, ethnic identity, Tatar's motive, multiculturalism in borderlands.

СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ СОВРЕМЕННОЙ ПОЭЗИИ ПОЛЬСКИХ ТАТАР

Аннотация: Целью статьи является представление малоизвестной и недостаточно изученной проблемы социальной оценки современной поэзии польских татар. Исследование имеет социологическую направленность, с учетом которой был реализован исследовательский проект, построенный на содержательных интервью татарских поэтов и культурно-общественных деятелей. Дополнено оно анализом поэтического наследия польских татар. В работе затрагиваются вопросы влияния поэзии на функционирование татарского этноса и, особенно, ее роли в воспитании подрастающего поколения, свидетельством чего является хотя бы популярность этой тематики в культурной действительности пограничья. Кроме того уделяется внимание проблеме оценки собственного творчества татарскими поэтами, а также поэтическому измерению поэтических дорог и рецепций татарского мотива. В своем анализе автор статьи также уделяет внимание феномену выхода татарских сомнений за пределы татарской среды.

Ключевые слова: польские татары, поэзия польских татар, этническая идентификация, татарский мотив, поликультурность пограничья.